

Eerste Landelijke IJsvogeldag, zaterdag 23 februari 2019 te Hilversum Infoschuur 't Gooi

Organisatie: IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek met medewerking van Vogelbescherming Nederland, SOVON Vogelonderzoek Nederland en Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken.

Hoofdorganisator Jelle Harder (jelleharder@hetnet.nl) / 06-33318985)

Foto's Hilde Veenstra (met aanvulling vanuit powerpoints van sprekers)

Verslag Pieter Bogaers

1. Inleiding

Na een intensieve maandenlange voorbereiding door Jelle Harder, pionier en nestor van de bescherming van de IJsvogel in Nederland, en met de hulp van diverse vrijwilligers van de IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek, kwamen er 65 mensen bijeen op deze Eerste Landelijke IJsvogeldag in de Infoschuur 't Gooi. De dag had niet kunnen worden georganiseerd zonder de sponsors, te weten Vogelbescherming Nederland, die een goede lunch had verzorgd, en Sovon Vogelonderzoek Nederland, van wie Albert de Jong als eerste spreker nader zou ingaan op het 'aantal- en verspreidingsonderzoek van de IJsvogel in Nederland'. Er waren tien sprekers uitgenodigd die twaalf presentaties zouden verzorgen om hun ervaringen en waarnemingen door te geven. In de zaal was eveneens een grote mate van deskundigheid aanwezig.

Bij aankomst op het parkeerterrein naast de Infoschuur 't Gooi heeft zeker meer dan de helft van alle deelnemers één of twee ijsvogels gehoord en gezien nabij het vlonderpad opzij van de Infoschuur.

Beide vogels waren druk aan het roepen. De eersten die dat hoorden dachten dat de organisatie een CD met roepende ijsvogels liet horen... Wat een begin van de eerste Landelijke IJsvogeldag!

Jelle Harder had de bijeenkomst tot in de puntjes verzorgd door van te voren alle vrijwilligers schriftelijk te informeren wat er van elk van hen werd verwacht. De deelnemers kregen bij hun uitnodiging een precieze beschrijving van de route vanaf het NS-Station Bussum Zuid, en de parkeermogelijkheden ter plaatse en in de omgeving. De dames Anja Schuitema en Paula Langemeijer zorgden voor de catering, Bertus van den Brink zorgde voor de belichting en het geluid en de inrichting van de zaal. Heer Splint Scheffer regelde het verkeer bij het parkeerterrein bij de Infoschuur. Veel mensen waren kwamen lopen vanaf Bussum Zuid en het parkeerterrein bij restaurant Chez Robert. Tien auto's werden geparkeerd bij de Infoschuur. Henk de Vendt ontving alle deelnemers bij binnenkomst. Een aantal kwam op de fiets. Hilde Veenstra maakte foto's van de dag en Pieter Bogaers was gevraagd het verslag te verzorgen.

De vrijwilligers vlnr: Hilde Veenstra, Pieter Bogaers, Jelle Harder, Anja Schuitema, Splint Scheffer, Henk de Vendt, Paula Langemeijer en Bertus van den Brink.

Opening

Om 11:00 uur stipt werd de bijeenkomst geopend door Jelle Harder. *“Deze eerste ijsvogeldag is”, zoals hij zei: “een experiment, een ‘pilot’; hoeveel mensen zouden er komen? Wie zou er willen komen spreken? Kan deze dag leiden tot nieuwe inzichten en initiatieven voor onderzoek aan gedrag en levenswijze, reproductie en overleven van de ijsvogel?”*

Ter informatie deelde Jelle Harder mee, dat er twaalf vrouwen en drieënvijftig mannen aanwezig waren. Vier mensen kwamen uit België, en de Nederlandse aanwezigen kwamen uit zeven van de

twalf provincies. Er waren geen mensen aanwezig uit Friesland, Groningen, Flevoland, Zeeland en Limburg.

In **paragraaf 2** wordt ingegaan op de voordrachten van elke spreker (par. 2.1-2.12). Tevoren hadden de auteurs op een A-viertje hun bijdrage ingediend bij Jelle Harder. Dit bleek nuttig uitgangsmateriaal voor dit woordelijk verslag, waarbij 30 pagina's handgeschreven aantekeningen zijn verwerkt. De vele powerpointpresentaties, tabellen en grafieken en foto's zelf zijn in principe beschikbaar bij Jelle Harder (jelleharder@hetnet.nl) en bij de auteurs.

Paragraaf 3 (pg.19) betreft een korte afronding van de dag: "Hoe nu verder?"

2. De voordrachten

2.1 Albert de Jong, projectleider communicatie & monitoring Sovon Vogelonderzoek Nederland: "Aantal en verspreidingsonderzoek in Nederland: IJsvogels tot in de stad"

De ijsvogel kwam in de jaren zestig hooguit met enkele tientallen paren als broedvogel in Nederland voor. Van een schaarse beekbewoner is de ijsvogel een wijdverspreide broedvogel geworden tot in stedelijk gebied. De laatste schatting geeft 400-1200 broedparen aan (Sovon, Vogelatlas, 24 november 2018). De soort wordt gekenmerkt door grote aantalschommelingen en een enorme veerkracht. Naast aandacht voor de aantalsveranderingen en verspreiding in Nederland komen in zijn voordracht de methode van 'monitoring' aan de orde. Er is meer mogelijk om de populatie van ijsvogels te volgen. Hij pleit voor systematisch onderzoek in meer gebieden en het volgen van nesten, en het vastleggen van gegevens in nestkaarten, waarin het broedsucces per nest wordt genoteerd.

De Jong stelde als inleiding de vraag: "Waar komen ijsvogels voor?", om daar aan toe te voegen: "Ik zelf voel me een leek onder de experts in deze zaal. Ik zelf ben niet heel veel bezig met ijsvogels. Ik zal ingaan op de landelijke ontwikkeling. IJsvogels komen steeds meer voor in de stad. Het is een algemene vogel geworden. Ik toon u een foto, genomen op de Ringbaan bij Oud-Valkeveen. Ik houd een jong vrouwtje ijsvogel vast. IJsvogels zijn moeilijk vast te houden. Zij hebben korte pootjes. Ik ben bij Sovon bezig met monitoring: hoe kunnen we gegevens verzamelen met de hulp van vrijwilligers? Het gaat om drie met elkaar samenhangende thema's: (1) reproductie, (2) overleven en (3)

populatieomvang. Ringonderzoek geeft inzicht in de overleving van een soort. Hoeveel jongen worden er grootgebracht? Hoeveel vogels overleven er?

De Europese ijsvogel komt in gematigde streken voor en trekt in Nederland in geringe mate weg naar het zuiden. Ijsvogels uit noordelijke landen migreren jaarlijks voor het grootste deel. In Nederland kijken we eerst naar de vraag "hoeveel vogels van een soort zijn er? Waar komen ze voor?"

Uit onderzoek blijkt dat de grondsoort, de bodemgesteldheid de verspreiding bepaalt. Bekijkt men de bodemkaart van Nederland met zijn zandgronden, kleigronden, veengebieden, lössgronden, dan ziet men dat vroeger de ijsvogel voorkwam op de hogere delen van het land.

In 1925 beschrijven Van Oordt en Verweij de soort als een vrij schaarse broedvogel: enkele honderden paren. In 1942 vermeldt Haverschmidt dat het merendeel van de ijsvogels voorkomt in Noord-Brabant, Overijssel en Gelderland, met enkele paren in het westelijk poldergebied en in de duinen.

Dan in de jaren zestig van de twintigste eeuw bericht Timmerman dat er 50-250 broedparen in Nederland voorkomen: "Zeer schaars". In deze jaren kwam de ijsvogel vooral voor op de hogere gronden. Echter, beken werden gekanaliseerd. In die jaren werd de waterkwaliteit slechter. Pas in latere decennia kwam er verbetering. In de harde winters van de Elfstedentocht, 1962-1963 was er een grote sterfte. Dit leidde tot een grote neergang tot aan het einde van de zestiger jaren.

In 1973-1977 was er een grote opgang naar het noorden en naar het westen. De ijsvogel heeft een enorme veerkracht. Eind jaren negentig was de verspreiding weer een stuk uitgedund. De ijsvogel is de meest fluctuerende vogel in Nederland. In het laatste telvogelproject komt de ijsvogel vrijwel

overal voor. Maar als broedvogel minder in Zeeland, in het lage deel van Friesland en in de kleipolders van West-Friesland. Opvallend, helemaal niet op de Waddeneilanden. Dit is curieus. Hoe komt dit? Terwijl de ijsvogel in het najaar in die gebieden wel wordt gezien en gevangen bij ringonderzoek. Toch broeden ze daar niet? De aanwezige bodemsamenstelling is heel lastig. Nestgangen zijn moeilijk te graven in zware kleipolders. Is de bodem wel geschikt om in te graven? En in Zeeland zijn de waterpartijen een beperkende factor. We weten daar te weinig van af!

Stelt men de vraag naar de dichtheden, dan zie je dat de ijsvogel als broedvogel in bepaalde gebieden veel algemener is dan elders. Voorbeelden met hogere dichtheden zijn Het Gooi, de Randmeren tussen het oude land en de Flevopolders, de kop van Overijssel, de Biesbosch, de Gelderse Poort, de Maas, en het landschap langs de grote rivieren. Ook de beken langs de Veluwe, de afstromende randen van de Veluwe. De winters tonen een na-ijleffect na de broedtijd. Tellen gebeurt in het voorjaar, ieder jaar op dezelfde manier. Dankzij tellingen kunnen tijdreeksen worden opgesteld. Wat voegt dit toe? Uit tijdreeksen (in de voordracht getoond, PB, met in blauw de aantallen per jaar na koudere winters en in rood het voorkomen na zachtere winters) is helder, dat na 1962 het vier tot vijf jaar duurt voordat de populatie weer is opgekrabbeld. Grote fluctuaties treden op. De 100%-lijn is de referentielijn. Na strenge winters neemt het aantal extreem af! Het maakt nogal wat uit of het koude dieptepunt van de winter in december ligt of in maart. Na een strenge winter, gevolgd door enkele zachte winters, verviervoudigt de populatie in vijf jaar tijd. In februari/maart 2018 met een paar dagen strenge vorst koude wind was er een heel grote afname in aantallen. (NB: maart 2018 was koud. De gemiddelde temperatuur was 4,7°C tegen normaal 6,2 °C. De harde oostenwind maakte de gevoelstemperatuur zelfs nog lager, rond -15°C. De maand begon met twee officiële ijsdagen ..., bron KNMI, PB). Er zijn echter verschillen per regio. Zo was er in de Biesbosch in 2017 een populatie van ca 25 broedparen. Na de strenge vorst begin 2018 waren er in hetzelfde deel, tijdens een tocht per kano over 15 km door mij slechts 2-3 paar gesignaleerd. Per deelgebied zie je verschillen in ontwikkeling.

Iets over de overleving, een kort stukje:

Van alle geringde vogels wordt 16% teruggemeld. Dat is tamelijk veel voor een kleine zangvogel. Wat is het nestsucces? Er wordt te weinig gekeken in Nederland naar wat er gebeurt na het uitvliegen van de jongen. Wij registreren de reproductie te weinig.

Kort voor 11:40 uur aan het slot van dit relaas - op een vraag van Jelle Harder over het aantal benodigde bezoeken van waarnemers aan een nest- antwoordt Albert de Jong: “Met drie bezoeken per nest kun je per nest al de nodige gegevens verkrijgen:

- a) *Er wordt gebroed.*
- b) *Er zijn jongen.*
- c) *Zij zijn uitgevlogen.*

Einde voordracht: 11:40uur.

2.2 Mirjam de Vroomen, Natuurvereniging de Ruige Hof (Amsterdam): “Passie voor ijsvogels”.

De belangstelling voor ijsvogels van mij en mijn man komt voort uit onze voorliefde voor de kleur turquoise. Het begon met onze eerste waarneming van een ijsvogel in de Oostvaardersplassen. Dit mondde uit in onze betrokkenheid bij het beheer van de Ijsvogelwaarnemingspost in de Ruige Hof. We zijn de ijsvogel ook op andere locaties gaan bestuderen en fotograferen. Daarmee kregen we steeds meer inzicht in hun gedrag. Alles wat met ijsvogels te maken heeft gebeurt snel. Je ziet veel

strijd, eerst om de belangstelling van een vrouw te krijgen. Die wil eerst niets weten van de toenaderingspoging van de man. Vervolgens is er de strijd om de man en daarna de territoriumstrijd tussen mannen om andere mannen te verjagen als zij de concurrentie met de reeds aanwezige man aangaan. Er woedt een felle strijd tussen de mannen. Zij raken ook gewond tot aan de verdrinkingsdood aan toe. Het eventuele nieuwe mannetje haalt de eerder gelegde eieren weg om zelf te beginnen. Ook jonge, pasgeborenen worden uit het nest verwijderd door een nieuw mannetje.

Bij onze waarnemingen leerden wij de houding en geluiden van ijsvogels steeds beter te begrijpen. Het geluid van ijsvogels die elkaar herkennen is bij voorbeeld heel anders dan het geluid van rivaliserende ijsvogels. Of het soms erg blij geluid van man en vrouw, wanneer er een ei was gelegd. En ook de droeve reactie in gedrag en geluid, wanneer er een calamiteit is opgetreden zoals de sterfte van de jongen door ondervoeding.”

Mevrouw Mirjam de Vroomen en haar man Klaas tonen ter ondersteuning van het bovenstaande aan de zaal veel foto's van alle fasen uit het leven van de geobserveerde vogels, toenadering door de man, balts- en paringsgedrag, voedselgedrag, strijd tussen mannen of vrouwen onderling, verwijdering van dode borelingen uit het nest.

Bijzonderheden Groot-Amsterdam: Natuurvereniging De Ruige Hof, natuurterrein Klarenbeek, Amsterdam Zuidoost, vier broedsels in 2017.

Einde van de voordracht om 11:50 uur.

2.3 Jelle Harder, Ijsvogelwerkgroep Gooi en Vechtsteek: “Onderhoud van nestgangen, monitoring, monitoringformulier, Sovon broedcodes”.

Welk onderhoud is wanneer nodig? Wat wil je monitoren en wanneer? Hoe verwerk je de informatie tot een overzichtelijk en betrouwbaar geheel?

Doel van de presentatie is een uitleg van de opeenvolgende handelingen, die nodig zijn om het landelijk ijsvogelonderzoek en de bescherming van de populatie te versterken. Aandachtspunten zijn:

- a) Aanleg ijsvogelwanden, het afsteken van oevers.
- b) Aanleg kunstwanden.
- c) Onderhoud in januari/februari.
- d) Monitoring, begin mei, begin juli, eind augustus/begin september.
- e) Verwerking monitoringsgegevens met gebruik van de Sovon broedcode, het gebruik van standaardformulieren (Excel van Ijsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek).
- f) Communicatie met de leden van de werkgroep, informatie aan de pers, publiceer niet de precieze plek van een broedvogellocatie.

Jelle Harder stelde de vraag: “Wat zijn de goede plekken voor ijsvogelwanden?” Als voorbeeld werd een kaart getoond met mogelijkheden in West- Friesland en het Naardermeer.

Het gaat om praktische tips en aanwijzingen: Overleg met de terreineigenaar als je een goede locatie weet. Kies de twee beste plekken uit. Ga met de terreineigenaar ter plekke kijken. Is de oever hoog genoeg? Minimaal 50 centimeter boven de waterspiegel. Zijn er problemen met vossen, ratten? Zorg voor goed basisgereedschap, eventueel een waadpak, een eventueel zelfgemaakte grondboor, die gemakkelijk is te hanteren in het veld. Geen standaard grondboor, die te lang en te onhandig is.

Gebruik een snoeischaar om vegetatie te verwijderen, zorg ervoor dat het water tot aan de wand komt, houd rekening met stijgende waterniveaus om de hoogte te bepalen, waar je voorgeboorde gaten wilt maken. Boor de gang licht omhoog (doorsnede 6 cm, 30 cm diep, licht omhoog 10-20 graden), zodat poep van de jonge vogels niet in het nest komt. Stamp opgebrachte grond goed aan.

De vogels kunnen dergelijke voorgeboorde gaten gebruiken als beginpunt om zelf de gang te verlengen en gereed te maken voor het broeden.

Je kunt een kunstwand maken. Maak de wand niet te groot (125 cm hoog, 100 cm breed). Stamp de grond steeds tussentijds aan. Vergeet niet ook via de gaten de grond aan te drukken. Boor een nestgang voor. Onderhoud is van belang in januari/februari en in mei/juni. Schrap en knip bij het onderhoud vegetatie, mos, grassen, kruiden voorzichtig weg. Trek vegetatie niet weg. Dat veroorzaakt schade. Niet wegtrekken, maar knippen.

Heel veel vogels gaan nu vroeger beginnen met nestaanleg. Misschien moeten we al in december/januari onderhoud plegen?

Tips voor onderhoud:

Knip vegetatie onder en rondom de nestingang over een breedte van 30 centimeter weg. Haal riet en lisdodde onder water weg.

De nestgangen niet jaarlijks met grond opvullen. IJsvogels gebruiken juist deze gangen door ze jaarlijks zelf op te knappen.

Monitoren:

Monitor begin mei, vervolgens begin juli en ten derde eind augustus / begin september. Gebruik bij het monitoren een zaklantaarn, doe die op 50 cm afstand aan, kijk in de nestgang en kom dichterbij

met de lamp. Zie je een adult, de oudervogel zit op de kale jongen of eieren, lamp uit en loop rustig weg. Geen adult, kijk goed of je jongen ziet.

Bij het monitoren zie je de eieren meestal niet. Van de jongen zijn soms de kopjes te zien. Ijsvogels zitten tegen elkaar aan als een carrousselletje. De ogen zijn dicht, onbevederd, naakt. De temperatuur in de nestkamer moet wat gelijkmatig zijn.

Tussen de achtste en de tiende dag gaan de ogen open. Op de 22ste dag zie je de contourveren. Op de 26ste dag vliegen ze uit. Het blijft heel lastig om te bepalen, hoe oud de jongen op het nest zijn. Als je jongen wilt zien uitvliegen, moet je doortellen tot de 26ste dag. Je kunt verkeerde inschattingen maken. Jongen zijn o.a. te herkennen aan het witte puntje van de nog korte snavel. Jongen zijn bij het uitvliegen zwaarder dan de ouders. Ca 50 gram in plaats van 40 gram. Ouders hebben koraalrode poten, jongen hebben donkere poten.

Een bewoond nest is te herkennen aan:

- Een in- of uitvliegende ijsvogel.
- Geen spinnenwebben voor de nestingang.
- Graafsporen (nestgang ziet er vers uit, soms zand onder nestingang).
- Slijtage van de nestingang, ovaal tot rechthoekig.
- Uitwerpselen zichtbaar bij of onder de nestwand.
- Resten van eischalen in, onder of nabij de nestingang.
- In de nestingang zijn resten te zien van vis (schubben, graten).
- Uit de nestingang komt een ammoniakgeur (braakballen, poep), te ruiken vlakbij de nestingang om dit zeker te stellen.

Tips voor monitoring:

- Noteer alle data van je bezoeken.
- Adult gezien? Eieren? Jongen, aantal? Leeftijd jongen? Poep in gang?
- Verstoring? Predatie? Waterstand?
- Situatie wand? Begroeiing verwijderd?
- Zijn er vossen, ratten geweest?

De situatie van de wand is belangrijk. Haal begroeiing aan de wand weg.

Verwerking monitorgegevens:

- Wat doe je met je gegevens?
- Wat stuur je naar je eigen werkgroep?
- Wat komt in het clubblad?
- Stuur je resultaten naar Sovon.
- Wees zeer terughoudend met foto's toelaten bij een nestplek.

Tips verwerking gegevens:

- Noteer vooral wat je met zekerheid ziet.

- Vul een standaardformulier in, bij voorbeeld zoals van IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek.
- Vermeld daarop het aantal broedsels en de Sovon broedcode.
- Is er een provinciaal coördinator ijsvogelonderzoek?

Tips voor communicatie:

- De IJsvogelwerkgroep legt veilige broedplekken aan. Je moet communiceren. Bouw je netwerk op.
- Houd de leden van de werkgroep regelmatig op de hoogte van resultaten.
- Bouw een netwerk op dat waarnemingen doorgeeft: burgers, roeiers, boswachters, terreineigenaren, rattenbestrijders.
- Houd jaarlijks een bijeenkomst voor de werkgroep waarbij ook mensen van het netwerk worden uitgenodigd. Presenteer daar de resultaten en bijzonderheden.
- Maak gebruik van de pers, de krant moet altijd gevuld worden.
- Voorkom dat de precieze plek van een toegankelijke en onbeveiligde broedlocatie wordt gepubliceerd.
- Werk vanuit een IJsvogelwerkgroep: de deuren gaan voor je open. Als je al met zijn tweeën bent, richt een ijsvogelwerkgroep op.

Aan het einde van deze uiteenzetting werd er gevraagd, of er wanden en nesten zijn zonder water in de buurt. Jelle antwoordde dat dit zeker het geval is. Er zijn nesten bekend in boomkluitten op wel 500 meter afstand van water.

NB. De DVD 'Broedwanden maken voor ijsvogels' (Nederlandstalig met Engelse en Duitse ondertiteling) is te bestellen via jelleharder@hetnet.nl ad € 5,00 (excl. verzendkosten).

Einde lezing: 12:30 uur.

2.4 Corné van Oosterhout, beheerder van de website www.ijsvogels.nl : "Een Algemene kennisbank over IJsvogelonderzoek?"

De site www.ijsvogel.nl is bekend en bestaat al langere tijd. Hierop kan een platform worden ingericht waar ijsvogelonderzoekers informatie op kunnen zetten. Is dat zinvol? Wie wil hier mede invulling aan geven?

Corné van Oosterhout sprak als volgt: "Sinds mijn jeugd ben ik geïnteresseerd in dieren, beestjes. Ik ben fotograaf. Ik hoop te kunnen komen tot een algemene kennisbank, een forum ten behoeve van kennisdeling. Het gaat daarbij om:

- Het met elkaar in contact komen.
- Het gebruik kunnen maken van elkaars expertise en de registratie van vaardigheden en kennisgebieden, zoals techniek, het maken van broedwanden, technische aspecten van fotografie, het bieden van hulp in de winter aan ijsvogels, het doen van specifieke onderzoeken.

Als voorbeeld van mijn eigen onderzoek noem ik het project waarbij ik gewichtsbepalingen doe van ijsvogels in 'real-time' door mijn automatisch ingestelde camera's direct te verbinden bij de voorkeursrust- en zitplekken van ijsvogels bij nestingen met de daarop gemonteerde miniweegschalen in het veld, waarbij

computergestuurde beeld- en gewichtopnamen aan elkaar gekoppeld zijn en er zeer specifiek en gedetailleerde informatie beschikbaar komt over gewichtsontwikkelingen per individuele vogel op welk moment dan ook, 24/7, in het veld. Ik zal daar in een afzonderlijke voordracht na de pauze meer over vertellen. Dit project is zeer geavanceerd. Het loopt nu enkele maanden.

Een reeds afgerond onderzoek betreft de vraag naar de gewichtshoeveelheden vis per ijsvogelfamilie per jaar. In het verschiet liggen onderzoeken naar het slaapgedrag van ijsvogels, en leeftijdsbepaling met behulp van foto's van individuele ijsvogels. Ook onderzoek naar de betekenis van geluiden staat op het programma.

Bij hulp in de winterperiode gaat het om:

- De techniek om wakken open te houden.
- Beschutting tegen wind en golven. Gebleken is dat ijsvogels meer lijden onder harde wind dan onder vorst.
- Het bijvoeren met meelwormen.
- De vraag of natuurlijke selectie ongestoord moet blijven of juist hulp bieden?

Wat er nodig is, is webruimte, IJsvogels.nl kan een doorgeefmedium zijn. Ruimte om te 'hosten'.

Forumbeheerders zijn nodig, denk daarbij aan Word Press, en mensen die 'content' kunnen leveren.

Als men denkt aan expertise bij het aanleggen van broedwanden zijn er verschillende mogelijkheden per landschap.

Bij het opzetten van een databank van geïnteresseerde deskundigen, biologen, ecologen, oogdeskundigen, technici, etc. lijkt het mij dat deze gegevens niet openbaar beschikbaar moeten zijn, en alleen toegankelijk voor leden.

Werkgroepen kunnen worden ingeschreven met naam, regio, contactgegevens. Jaarverslagen kunnen worden opgesteld en doorgeleid”.

Einde voordracht: 12:40 uur.

Lunchpauze van 12:40-13:30 uur.

Er volgde een boeiende ontmoeting tussen de deelnemers. De lunch was prima verzorgd door Vogelbescherming Nederland.

2.5 Tjalling James, IVN West Friesland, Venhuizen: "Privé ijsvogelen in de tuin".

Tjalling James is in 1990 komen te wonen in boerenland met sloten om het erf.

Tjalling James deelde het volgende mee:

"In 1990 hoorde ik het geluid van de ijsvogel en deed ik een eerste waarneming van een ijsvogel in Venhuizen bij een poldersloot achter mijn huis, gelegen in een lintbebouwing. Ik heb gewacht tot 2009 om met toestemming van de buren een steil talud af te steken langs de sloot in het weiland. Ik boorde een gat in de wand. Er kwam geen ijsvogel. Wel broedden er in de sloot zwanen, meerkoeten en eenden. Zilverreiger en blauwe reiger vonden er voldoende vis in deze doodlopende sloot. Ik heb weer drie jaar gewacht. In 2012 knapte ik de inmiddels dichtgegroeide wand weer op. Ik plaatste een stok horizontaal nabij de nestingang, zodat ik vanuit mijn huiskamer het nest goed in de gaten kon

houden. Een stok bij de ingang bleek essentieel. De tak over het water deed wonderen. Dit bleek toen in het voorjaar van 2016 de eerste ijsvogels de wand kwamen verkennen. Ik had een bewegingscamera geplaatst, die feilloos wel de schapen van de boer registreerde, maar vestiging van

ijsvogels bleef uit. In 2017 en 2018 bezochten ijsvogels tussen februari en september steeds hetzelfde gat in de wand. Vermoedelijk waren er drie broedperioden en dito nesten per jaar.

Vanuit een camouflagetent heb ik totaal een uur aan filmopnamen gemaakt van ijsvogels, die vaak met vis kwamen aanvliegen, het gat in- en uitgingen en na enige tijd niet meer konden keren in de nestingang en achteruit het nest verlieten.

De film is nog niet klaar, wel toon ik enige foto's, gemaakt door mijn smartphone voor het oculair van mijn telescoop te houden. De foto's zijn van matige kwaliteit, maar het gaat om het verhaal. Nu al drie jaar komen de ijsvogels terug. Op 11 november 2018 tweemaal, in januari 2019 tweemaal. Nu zie ik elke dag de ijsvogel."

De voordracht eindigde om 13:45 uur.

2.6 Jan Jongejans, coördinator ijsvogelonderzoek Vogelwerkgroep Amsterdam: "Werkwijze monitoring Groot Amsterdam".

(Voetnoot PB: Jongejans is ook cartograaf en heeft eerder technisch perfecte kaarten gemaakt voor de ijsvogelwerkgroep en een stadsecoloog van Amsterdam. Hij werkt met GIS, het Geografisch Informatie Systeem; op internet te vinden onder GIS, geografisch informatiesysteem (meestal afgekort tot GIS) is een informatiesysteem waarmee (ruimtelijke) gegevens of informatie over geografische objecten, zogeheten geo-informatie kan worden opgeslagen, beheerd, bewerkt, geanalyseerd, geïntegreerd en gepresenteerd. Meer informatie is te vinden via Google, en Esri Nederland, en bij Jongejans zelf).

Jongejans legde het volgende uit:

"Sinds 2016 ben ik, samen met Rob van Leeuwen, betrokken bij het ijsvogelonderzoek in het werkgebied van de Vogelwerkgroep Amsterdam. Het netwerk bestaat uit 80 contactpersonen. Wij werken samen met 'Waarneming.nl' en met het NDFF (Nationale Databank Flora en Fauna). Via GIS kun je heel gemakkelijk kaarten maken. Zo kan je aantallen broedgevallen per stadsdeel en gemeente registreren en weergeven. Overigens komt veruit het overgrote deel van meldingen van broedgevallen binnen via de eerste bron: een netwerk van ongeveer 80 individuele waarnemers. Een deel van de waarnemers is georganiseerd in actieve ijsvogel-vrijwilligersgroepen. Dit gebeurt in Amsterdam-Noord, het Amsterdamse Bos en in het Diemerpark. Dat het uitsluitend gebruik maken van gegevens uit Waarneming.nl en NDFF een onvolledig beeld oplevert, blijkt uit het volgende percentage: liefst 53% van de ijsvogel broedgevallen in Amsterdam in 2018 is niet te herleiden tot gegevens van Waarneming.nl en NDFF. Een opmerkelijk gegeven in het 'digitale' tijdperk".

Vastgelegde gegevens via GIS:

- Locatie (op atlashokniveau).
- Aantal broedgevallen.
- Waarnemer.
- SOVON broedcode.

Sinds 2016:

- Exacte coördinaten.
- Aantal broedsels per locatie.
- Type locatie:
 - o Wortelkruit
 - o Natuurlijke wand

- Afgestoken wand
- Kunstwand
- Territorium

Aantal broedgevallen per stadsdeel/gemeente:

Zestien gebieden worden onderscheiden, waarvan acht stadsdelen van Amsterdam en de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Gooise Meren, Ouder-Amstel, Spaarnwoude/Houtrak en Uithoorn. En apart genoteerd is het Amsterdamse Bos.

2016 was een topjaar met als uitschieters Amsterdam Noord met 19 broedgevallen (27%) en het Amsterdamse Bos met 11 broedgevallen (16%). Totaal over 16 gebieden 70 broedgevallen.

Stadsdeel/gemeente	aantal paar 2016	% 2016
Noord	19	27
Oost	9	13
Westpoort	3	4
Nieuw-West	8	11
West	3	4
Zuid	2	3
Zuidoost	2	3
Centrum	0	0
Aalsmeer	1	1
Amstelveen	1	1
Amsterdamse Bos	11	16
Diemen	3	4
Gooise Meren	2	3
Ouder-Amstel	0	0
Spaarnwoude/Houtrak	5	7
Uithoorn	1	1
Totaal	70	100

41 % van deze broedgevallen betroffen nesten in wortelkluiten van bomen (nestgangen tot 90 cm diep) en 30% in afgestoken wanden. 2017 telde totaal 66 broedgevallen, maar 2018 met de strenge vorst in februari en maart sprong het aantal terug naar 16 broedgevallen.

Zet je het aantal broedgevallen over de periode 2004-2018 in Groot-Amsterdam grafisch neer in staafdiagrammen, dan zie je een oplopend verloop vanaf 2004 met 10 broedgevallen via 15, 18, 22 naar 56 broedgevallen in 2008, een terugval na de strengere winter van 2008-2009 tot 24 in 2009 en weer oplopend via 23, 24, 25 en een verdere terugval in 2012 met 14 broedgevallen en dan weer oplopend via 22, 40 in 2014 naar 68 (2015), 70 (2016) naar 66 (2017) en een terugval in 2018 naar 16 broedgevallen”.

NB. De begeleidende GIS kaarten over 2016-2018 zijn schitterend in grafische duidelijkheid. Deze beantwoorden aan alle eisen die men aan kaarten mag stellen (binding, beeldvorming, orde, PB). Zo

waren er 536 waarnemingen in de eerste fase van het broedseizoen in 2017 in het onderzoeksgebied, en 97 waarnemingen in de eerste fase van het broedseizoen van 2018. Helder is ook in een oogopslag waar de ijsvogel een grote verspreidingsdichtheid heeft en waar de ijsvogel sporadisch voorkomt of ontbreekt. Over alle jaren ontbreekt de ijsvogel in het buitengebied van het noordoostelijk deel van Groot-Amsterdam.

Apart is grafisch weergegeven in welk type nest (= type locatie) per deelgebied de ijsvogel broedt, wortelkruit, afgestoken wand, kunstwand, natuurlijke wand. In **2016** was dit in 41% van alle broedgevallen in wortelkluiten, 30% in

afgestoken wanden, 13% in kunstwanden, 9% in natuurlijke wanden. Zeven territoria werden vastgesteld zonder locatie van het nest, totaal 70 broedgevallen in 2016.

Zo ook is op een GIS-kaart met verschillend gekleurde stippen het 'onderhoud van de wanden' geregistreerd. Met in rode stippen: onderhoud nodig, in geelgroene stippen: onderhoud OK, en in oranje stippen de vermelding: 'Vraag aan Fred (=stadsecoloog, PB)/ collega's groenvoorziening'.

Jan Jongejans kon melden dat op de vrijdag 15 februari 2019 met het gehele team van vrijwilligers in samenwerking met de afdeling Groenvoorziening van Amsterdam, autoploegen en een fietsploeg, 35 wanden zijn onderhouden. Uit eigen wetenschap van de verslaggever in 2018 kan worden meegedeeld dat deze jaarlijkse schoonmaakactie een feest is (PB).

Jongejans legt de nadruk op de voordelen van het exact vastleggen van de locatie van de nesten:

- Dit voorkomt dat broedlocaties worden gemist;
- Dit voorkomt dat locaties dubbel worden geteld;
- Bij beheer kan beter rekening worden gehouden met bekende locaties.

Op grond van het bovenstaande deelde Jongejans mee:

"Het vermoeden bestaat dat er een sterk verband is tussen het aantal ijsvogels en de aanleg van ijsvogelwanden en het geschikt maken van boomkluiten voor nestaanleg. In 2016 bevond 41% van de broedgevallen zich in wortelkluiten van omgevallen bomen en ruim 30% in afgestoken oeverwanden. Zelfs wortelkluiten die 100 m of meer vanaf het water in een bosperceel liggen worden door ijsvogels bewoond. Dit gegeven kan worden toegepast bij groenbeheer: het stimuleren van broedgevallen zou zich kunnen richten op het niet-verwijderen van omgevallen bomen of deze te verplaatsen naar geschikte plekken".

NB. Of 'omlieren' van gezonde bomen, op geschikte plekken daarbij ethisch toelaatbaar is, is een te beantwoorden vraag.

"In Sloterplas- Amsterdam Nieuw-West zijn er over meerdere jaren waarnemingen gedaan. Daar zijn geen natuurlijke of af te steken oevers. Er zijn geen omgewaaide bomen met dikke kluit. Daarom zijn er kunstwanden aangelegd. Deze keerwanden met vijf gaten worden veel geplaatst. Eind januari 2019 zijn drie kunstwanden aangelegd op geschikte locaties.

De exacte locaties worden zeer beperkt beschikbaar gesteld aan anderen. Hoewel de ijsvogel zich tegenwoordig goed heeft aangepast aan de stedelijke omgeving, is er altijd het risico op verstoring met name door 'weinig terughoudende' fotografen".

Concluderend:

- 1) Een hoog percentage van de broedgevallen is niet te herleiden tot 'Waarneming.nl' of het NDFF (in 2018: 53%).
- 2) Het nauwkeurig vaststellen van aantallen broedgevallen van ijsvogels is niet mogelijk zonder de gegevens van individuele waarnemers buiten het digitale circuit.
- 3) De hoge locatie-nauwkeurigheid van de gegevens maakt beheer mogelijk, gericht op het stimuleren van de ijsvogelpopulatie.
- 4) Faciliteren van vrijwilligers bij onderhoud van broedlocaties verhoogt het broedsucces van ijsvogels.

Einde van de lezing: 14:00 uur.

2.7 Fred Haaijen, stadsecoloog Amsterdam-Noord en Waterland-Oost: "Samenspel in de stad met bewoners, ambtenaren en politiek".

Fred Haaijen wijst er op, dat zonder goede samenwerking met bewoners er niets van de grond komt. De IJsvogelwerkgroep van Amsterdam-Noord telt 100 vrijwilligers. In 2016 heeft de werkgroep een landelijke natuurschiedkundige prijs, 'de Gouden Zwaluw', gewonnen. De werkgroep komt tweemaal per jaar bij elkaar. **Haaijen:** "In 2004 zijn we begonnen op de Nieuwe Noorder Begraafplaats. Het gaat om het netwerk. Het gaat erom mensen met elkaar te verbinden. Vijfmaal per jaar houden we zogenoemde 'ecotochten'. We werken samen met onder meer scholen. Onder meer is er een nestgelegenheid gecreëerd bij het Clusius College. Binnen drie dagen zat er een ijsvogel. IJsvogelwanden helpen. We hebben nu 50 wanden aangelegd. We krijgen technische hulp vanuit de bevolking. Zo is er een oudere Bosnische vluchteling, die leerlingen onderwijst bij het maken van grondboren.

Een ander project is het 'IJsvogelparadijs Durgerdam'. Het gaat erom 'met elkaar te leren'. In de natuur is het eten en gegeten worden.

Aan de werkgroep doet ook een raadslid mee. Evenzo een wethouder. Iedereen deelt mee op gelijke voet. Natuurbewustzijn wordt zo opgebouwd. We werken samen met groenvoorziening. De lijnen zijn kort en stevig."

Toevoeging PB: zie

www.dewildestad.nl/makers/fred.haaijen/

Einde voordracht: 14:10 uur.

2.8 Harry Kiewiet, Natuur – en Milieuvereniging Het Stroomdal, regio Z.O. Drenthe: **"Ijsvogelwanden Wie, Wat, Waar?"**

Kiewiet: *"Onze vereniging legt ijsvogelwanden aan. Wij zijn in 2016 begonnen met een Ijsvogelgroep van vier leden. Wij werken samen met de provincie Drenthe, het Waterschap Vechtstromen en met het Drentse Landschap, almede met de gemeente Coevorden bij het aanleggen van kunstwanden. Kunstwanden zijn van beton met meerdere gaten. Goede samenwerking is vereist om latere problemen te voorkomen. Wanden worden aangelegd op daartoe geschikte plaatsen met zo min mogelijk kans op verstoring. Bij de aanleg van wanden horen ook waarneming en onderhoud. Verstoring door recreanten, de invloed van het waterpeil en de bodemgesteldheid zijn bepalende factoren bij de keuze van een geschikte locatie. Wij plaatsen borden met 'verboden te vissen'. Ijsvogels en oeverzwaluwen verdragen elkaar in dezelfde wand. We gebruiken horizontaal neergelegde boomstammen om de grondwanden te versterken tegen onder meer waterstijgingen."*

Foto's worden getoond van eigen gemaakte materialen, waaronder kunstnesten van PVC en metaal met cameratoegang. Let op het perforeren van de onderzijde van kunstgangen van welk materiaal dan ook, zodat vocht kan weglopen.

Einde van de lezing: 14:20 uur. Theepauze van 14:20 -14:40 uur.

2.9 Corné van Oosterhout, beheerder www.ijsvogels.nl : "Hoe kunnen we techniek gebruiken bij het fotograferen, monitoren en onderzoeken van ijsvogels?"

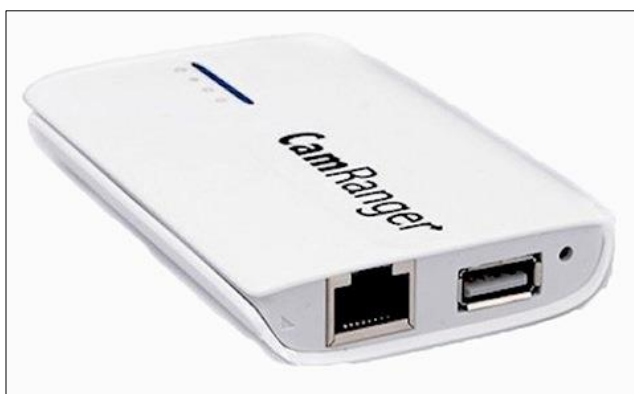
Corné van Oosterhout legt uit, dat hij technisch het nodige heeft onderzocht op het gebied van computergestuurd filmen en fotograferen. Hij heeft meerdere systemen bestudeerd om steeds beter de voor- en nadelen hiervan te leren kennen. Vraag in dit verband is: "Hoe kun je fotografie en elektronica combineren met de waarnemingen aan ijsvogels? Hoe kun je dit combineren met gewichtswaarnemingen in het veld, een 'non-invasieve'- methode? Hoe kun je camera's afstellen, 'triggeren' met elektronica / hoe kun je weegschalen elektronisch computermatig koppelen aan een camera?"

Over **wildcamera's** deelde hij het volgende mee: "Met wildcamera's worden vaak slechte resultaten geboekt. Je kunt niet zien of je met een vrouw of man te maken hebt. Individuele vogels zijn niet herkenbaar. Bij kleine vogels kan sprake zijn van een valse 'trigger' of helemaal geen 'trigger', waardoor je automatisch ingestelde camera ten onrechte, of helemaal niet, reageert.

De Brinno TLC 200. Dit is een mooi toestel voor een prijs van € 200,-. Het maakt meteen een film, en stopt wanneer het donker wordt. Het heeft een minder brede beeldhoek, waardoor er een duidelijker beeld ontstaat met meer details. Het is ongevoelig voor triggerproblemen. Het heeft een lange batterijduur.

De CHDK. Het betreft een Canon Powershot firmware hack. Het heeft Timelapse en bewegingsdetectie. Je moet een beetje handig zijn met techniek. Je hebt beeldhoekkeuze. Nadeel: de batterijduur is gering. Er is een adapter vanaf 12 V, zonnepaneel. Het heeft een grote resolutie, 4k timelapse is mogelijk. Als je handig bent met techniek, dan kent dit apparaat veel mogelijkheden.

De Camranger. Dit is een mooie toevoeging. Je kunt goed scherpstellen. Je kunt ongestoord op afstand blijven. Voorbeeld; D 800 met 85 minuten, 1/200ste seconde FP, op een afstand van ca. 1 meter. Je kunt de camera verbinden met een weegschaal."

Van Oosterhout geeft enige voorbeelden met de Camranger. Haarscherpe beelden met grote scherptediepte worden getoond. Door computermatig camera en weegschaal aan elkaar te koppelen kan hij uurreeksen maken per individuele vogel en kan precies worden geregistreerd hoe het gewicht van de vogel over een etmaal etc. varieert. Hij heeft de waarnemingen ook systematisch verwerkt. Zo kon hij onder meer het gemiddeld

gewichtsverlies van 3,83 gram per uur van een vrouw ijsvogel meten tot dat de vrouw verdween op 5 januari 2019. Een week later kwam er een man ijsvogel waarmee eveneens gewichtsmetingen en waarnemingen konden worden gedaan. Een hoog gewicht heeft een ijsvogel voordat de nacht ingaat. Zo werd op 25 december 2018 het eindgewicht om 15:09 uur bepaald ad 45,04 gram, en de volgende ochtend om 8:34 uur ad 43,14 gram. De gewichtsinvloed van het vangen en verorberen van een vis kan precies worden gemeten.

Twee staatjes met weegresultaten werden getoond:

Adult vrouwtje	Gewicht in gram	Adult mannetje	Gewicht in gram
Gewicht in de ochtend	43,23	Gewicht in de ochtend	40,41
Gewicht gedurende de dag	47,15	Gewicht gedurende de dag	46,55
Gewicht voor de nacht	51,32	Gewicht voor de nacht	49,88
Gemiddeld gewicht gevangen vis	3,89	Overdag om 14:12 uur	54,35
Gemiddeld 'uurverlies'	3,31	Overdag om 11:13 uur	38,20
Man adult: Bij -6° in de nacht een verlies van 51,46 gram naar 39,88 gram (verschil 11,58 gram)			
Man adult: Bij -1° in de nacht een verlies van 53,10 gram naar 38,92 gram (verschil 14,18 gram)			

Van Oosterhout deelde mee, dat hij in 2018 is verhuisd naar een huis aan het water. Hij heeft een vijver aangelegd en gevuld met vis. Al snel arriveerden de eerste ijsvogels. Om te kunnen bepalen of het ging om een man of een vrouw gebruikte hij de TLC200. Dat ging niet. Vervolgens heeft hij een eerder idee opgepakt namelijk te werken met weegschalen met een DSLR achter zijn raam. Dat werkte goed, maar het was te onscherp. Hij loste dit op door een gat in zijn muur te maken met nu een goed resultaat.

Bij het gebruik van de weegschaal, gaan de metingen naar de telefoon. Vier metingen gaan, alleen wanneer de onderlinge verschillen kleiner dan 1 gram zijn, naar de telefoon.

Tien metingen gaan naar telefoon via wifi. De hoogste en laagste weging doen niet mee. Van de overige metingen wordt het gemiddelde bepaald.

Plannen:

- Meer weegschalen met camera rondom plas.
- Weegschaal perfectioneren (temperatuur, wind, XLS).
- Wak openhouden, pompje, zonnepaneel.
- Geluid herkennen met microcontroller (frequentie).
- Welke en hoeveel meetgegevens?

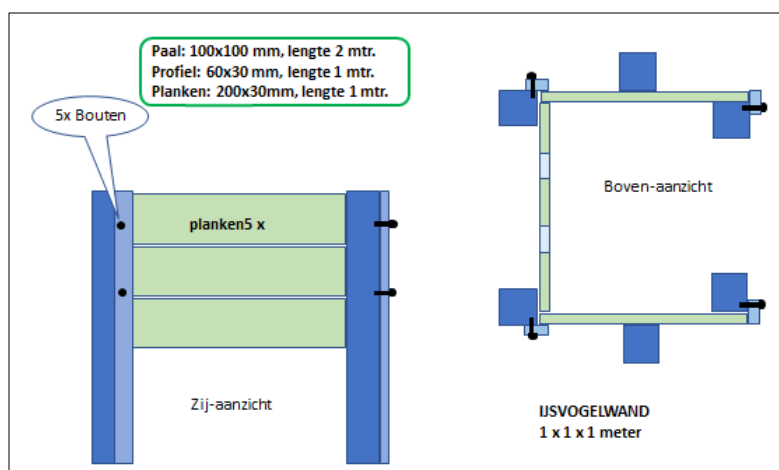

Einde lezing: 15:25 uur.

2.10 Peter Verwaters, Stichting Natuurfederatie Geertruidenberg: “Nieuw: biobased keerwand voor ijsvogels”.

Verwaters: “Het biobased materiaal is geen beton of hout. Peter liet een monster van het materiaal zien. Het gaat om een polymeer gemaakt uit restmateriaal, restafval van bermen, plantaardig materiaal. Het product vervormt niet. Het is deugdelijk materiaal voor waterkeringen. Het heeft een hoog soortelijk gewicht en het heeft een garandeerde

houdbaarheid van 35 jaar. Gebruik van dit restmateriaal hoort bij de circulaire economie. Het materiaal is goed te boren, goed te zagen en met schroeven vast te zetten. Het wordt in mallen gegoten. Na afloop van de gebruiksduur kan het weer worden hergebruikt. Het materiaal wordt dan

nog sterker. Bedoeling is dat er een prototype van een kunstwand wordt gemaakt naar een model van de IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek in overleg met Jelle Harder.”

Einde voordracht: 15:10 uur.

2.11 Jelle Harder, IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek: “Relatie tussen aantal broedsels en klimaatverandering bij ijsvogels”. (publicatie in voorbereiding / publication in preparation).

Het klimaat verandert, wat leidt tot veranderingen in de natuur. Is dit ook bij ijsvogels te zien? In de regio Gooi en Vechtstreek zijn daar de eerste aanwijzingen voor.

Jelle Harder legt uit: *“Het onderzoeksgebied van de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken omvat 32.963 ha (ca. 330 km²).*

Het aantal broedparen door de jaren heen in Gooi en Vechtstreek

Deze reeks kan kort worden weergegeven door een aantal jaren te noemen:

1995: 21 paar

1996: 3 paar overlevend in ‘s- Graveland (na de strenge winter 1995-1996)

1997: 0 paar

2017: 104 paar, nl. 71 paar, waarbij locatie bekend is, en
33 paar, waarvan het territorium bekend is.

2018: 24 paar, waarvan 22 op een bekende locatie en
2 paar in een bekend territorium.

Duidelijk was de invloed van de strenge vorst en zeer koude wind in februari en maart 2018 met als gevolg een achteruitgang van 77% in het Gooi en de Vechtstreek ten opzichte van het topjaar 2017. Voor het broedseizoen 2019, waarbij nog geen rekening kan worden gehouden met de maand maart, wordt verwacht dat er misschien 40 of meer paar zullen worden geregistreerd. IJsvogels beginnen

steeds eerder te broeden, nu soms al in februari in plaats van half april. Circa 95% van de jongen vliegt uit op de 26ste dag. Mannen blijven na het broeden veel langer bij de broedplekken hangen. Er gaan daardoor in de strenge winters meer mannen dood dan vrouwen.”

Jelle Harder toont een aantal tabellen met overzichten en berekeningen, die hieronder zijn samengevat in tekst.

1) Ontwikkeling aantal broedsels, broedtijd en broedduur in de literatuur tot ca. 1980.

Opvallend in deze periode van circa 1940 tot circa 1980 is dat de literatuur een fragmentarisch beeld geeft van de broedbiologie bij ijsvogels. De ene publicatie vermeldt alleen wat over de broedtijd, de ander over het aantal broedsels of hoelang de broedduur is.

Samenvattend is er doorgaans 1 broedsel, soms 2 en worden 3 broedsels in een jaar uitzonderlijk genoemd. Als broedperiode wordt aanvankelijk april-juni genoemd, later begin april tot in augustus. De broedduur zou circa 14-16 dagen zijn.

2) Ontwikkeling aantal broedsels, broedtijd en broedduur in de literatuur na ca. 1980.

In deze periode vanaf circa 1980 tot heden zien we dat er meer duidelijkheid en eenheid komt in de informatie.

Als aantal broedsels wordt nu genoemd meestal 2, zelden 3 of, ook 3^e broedsels. Wat recenter: soms 3 broedsels, zelden 4. De broedperiode maart tot in mei (1980), daarna half april – begin september (1985) en april – september (2009). De broedduur komt meer met elkaar in overeenstemming, maar varieert toch nog tussen 18 – 27 dagen. Als nieuwe informatie wordt opgegeven dat de jongen uitvliegen als ze 22-27 dagen oud zijn (1980-1985). Eén onderzoeker vermeldt het uitvliegen op de 26e dag (2009).

Algemene stand van zaken in literatuur over het aantal broedsels is: normaal 2, soms 3, zelden 4.

3) Nieuwe ontwikkeling aantal derde broedsels vanaf 2012.

In de literatuur vond Jelle Harder één publicatie (1978) waarin genoemd werd hoeveel ijsvogelpaartjes een derde broedsel krijgen. Dat is 10%.

Onderzoek door Ijsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek tussen 1995 en heden toont aan dat er inmiddels diverse veranderingen gaande zijn in de broedbiologie bij ijsvogels in Gooi en Vechtstreek. Jelle Harder constateert (ongepubliceerd): vanaf 2012 vaak 3 legsels, soms 4 x per jaar, totale broedtijd: (februari) maart-augustus (sept./okt.), broedduur 18-21 dagen, uitvliegen circa 95% op de 26ste dag.

Uit de monitoring gegevens van de Ijsvogelwerkgroep valt op te maken dat de tellingen van vóór 2012 hetzelfde beeld geven over het aantal derde broedsels als die uit de literatuur van 1978, zoals hierboven vermeld.

In Gooi en Vechtstreek schommelt sinds 2012 het aantal derde broedsels echter tussen de 33 en 63%. Dat is dus opvallend veel hoger dan bekend was.

Uit de monitoring blijkt ook dat er nu al drie jaar achtereenvolgend een of meer vierde broedsels zijn vastgesteld. Ook zijn er andere aanwijzingen dat er veranderingen gaande zijn. De gedachte is dat dit met de veranderingen in het klimaat te maken kan hebben. Om hier meer over te weten te komen is recent in samenwerking met de Wageningen University & Research (WUR) een broedbiologisch onderzoek gestart.

Vervolgens ging Harder in op dit **nieuw gestarte Broedbiologischonderzoek in Gooi en Vechtstreek**:

Kunnen er voorlopige conclusies worden getrokken aan de hand van de nieuwe ontwikkelingen in de afgelopen decennia? Is er een aantoonbaar verband met klimaatverandering? Is er in het licht van het toenemende aantal derde (en soms vierde) broedsels nader onderzoek te doen naar de onderliggende processen?

Om meer inzicht te krijgen in de vraag wat er in de nestkamer gebeurt kunnen deelvragen worden gesteld zoals:

- a) Krijgen alle broedsels evenveel aandacht van de ouders?
- b) Krijgen in dit verband de jongen van het eerste broedsel evenveel voedsel als de jongen van opeenvolgende broedsels?
- c) Ontstaan er verschillen in fitness, groeikracht en reproductievermogen, dus overlevingskansen tussen de jongen van opeenvolgende broedsels?

Qua methode van onderzoek is nu in de regio Gooi en Vechtstreek een onderzoek gestart, waarbij begin 2019 tien kunstnests zijn geplaatst en voorzien van een camera, waarbij video-opnamen worden gemaakt gedurende 24 uur per etmaal. Het onderzoek wordt uitgevoerd door mevrouw Anne Krale, die dit onderzoek doet voor haar masterstudie onder supervisie van mevrouw Dr. Ir. Anouschka Hof, universitair docent aan de Wageningen University & Research (WUR). Jelle Harder heeft voor dit onderzoek het eerste plan opgesteld en vele voorbereidingen gedaan. Ook is hij medebegeleider van dit onderzoek. Anne Krale zal de video-opnamen wekelijks bestuderen. Het project zal twee tot drie jaar duren. Gehoopt wordt op inzicht in de data van eerste eilegging, legselgrootte, de start van het broeden, aantal broeduren en man- vrouwverhouding bij het broeden, het uitkomen der jongen, prooien voor jongen, voederfrequentie, etc.

De jongen worden zo mogelijk geringd en gewogen ter bepaling van hun conditie.

Indien mogelijk zullen de braakbalresten uit de nestkamer worden onderzocht met aandacht voor de gehoorbeentjes van vissen, die worden gedetermineerd om het type prooivissen en de leeftijden te bepalen. Ook de lengte van de vissen is hieruit af te leiden.

Gehoopt wordt op meer inzicht in het verloop van het broedgedrag van ijsvogels in deze regio en op meer inzicht in de relatie van een toename van derde legsels en klimaatveranderingen.

Einde voordracht: 15:45 uur.

2.12 Fotopresentatie door Jeroen Stel, professioneel natuurfotograaf (www.jeroenstel.com).

Aan het einde van de voordrachten werd een presentatie in beeld en geluid gegeven door de professionele natuurfotograaf Jeroen Stel. Hij heeft twee hoofdonderwerpen, te weten de ijsvogel (*"verslaafd aan de blauwe flits"*) en nachtfotografie met nachtvallen. Gezien het grote applaus vielen de foto's in de smaak bij de zaal.

Afronding: 15:55 uur.

3. Slotbeschouwing door Jelle Harder, "Hoe nu verder?" Vragen over vervolgbijeenkomsten.

Na deze fotopresentatie van Jeroen Stel kwam Jelle Harder als organisator van deze Eerste Landelijke IJsvogeldag tot enige afrondende vragen:

"Was deze dag de moeite waard?" Het antwoord kwam in de vorm van grote bijval uit de zaal.

"Hoe gaan we er mee verder? Hoe gaat het met de planning?"

"Was de afwisseling goed?" Ook op deze vraag werd vanuit de zaal met instemming gereageerd.

Voorgesteld werd dat het mooi zou zijn als sprekers ter afwisseling ook filmpjes kunnen laten zien.

“Wanneer gaan we het weer doen?” Hij deelde mee: “Er zijn al vier à vijf nieuwe gegadigden om te komen spreken. Moet je dit om de twee jaar doen? Eén vogelsoort op een landelijke dag is dat geen bezwaar?”. Reactie uit de zaal: “Nee, zo is er bij voorbeeld een jaarlijkse goed bezochte gierzwaluwendag”.

“Is de maand februari een handige periode? Zo was er op zaterdag 16 februari een landelijke roofvogeldag?”

“Wie, welke groep, gaat de volgende Landelijke IJsvogeldag organiseren?”

Hier zal nog verder over moeten worden nagedacht.

De aanwezigen hebben er geen bezwaar tegen dat hun e-mailadressen ter beschikking worden gesteld aan de heer Corné van Oosterhout ter wille van het op te zetten forum.

Einde: 16:10 uur.

Afronding verslag: vrijdag 1 maart 2019.

Mr. Drs. P.B.Ph.M. Bogaers, bioloog, oud-advocaat bestuursrecht (1986-2017), onderzoeker

Barbaragaarde 31403 JK Bussum (gemeente Gooise Meren), Nederland

Telefoonnummer: 0031(0)35-6935209

bogaers.bussum@planet.nl

De sprekers vlnr: Jelle Harder, Mirjam de Vroomen, Corné van Oosterhout, Harry Kiewiet, Jeroen Stel, Jan Jongejans, Fred Haaijen en Tjalling James (Albert de Jong en Peter Verwaters ontbreken).

PROGRAMMA 1e Landelijke IJsvogeldag, 23 februari 2019 te Hilversum	
10:15 - 11:00	Inloop met koffie/thee
11.00 - 11:10	Welkom en opening, Jelle Harder, dagvoorzitter.
11:10 - 11:40	IJsvogels tot in de stad. Aantal- en verspreidingsonderzoek in Nederland De blauwe flits duikt op steeds meer plekken op. Dankzij broedvogeltellingen en onderzoek voor de Vogelatlas van Nederland weten we dat ijsvogels in de afgelopen twee decennia spectaculair toenamen. <i>Albert de Jong, projectleider communicatie & monitoring, Sovon.</i>
❖ 11:40 - 11:50	'Passie voor ijsvogels' <i>Mirjam de Vroomen, Natuurvereniging de Ruige Hof.</i>
11:50 - 12:20	Onderhoud, monitoring, monitoringformulier, Sovon broedcodes Welk onderhoud en wanneer is nodig? Wat wil je monitoren en wanneer? Hoe verwerk je de informatie tot een overzichtelijk en betrouwbaar geheel? <i>Jelle Harder, IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek.</i>
12:20 – 12:40	Een Algemene kennisbank over ijsvogelonderzoek? De site www.ijsvogels.nl is bekend en bestaat al langere tijd. Hierop kan een platform ingericht worden waar ijsvogelonderzoekers informatie op kunnen zetten. Is dat zinvol? Wie wil hier mede invulling aan geven? <i>Corné van Oosterhout, beheerder www.ijsvogels.nl</i>
12:40 - 13:30	Lunch, aangeboden door Vogelbescherming Nederland
❖ 13:30 - 13:40	Privé ijsvogelen in de tuin <i>Tjalling James, IVN West Friesland.</i>
13:40 - 13:55	Werkwijze monitoring Groot Amsterdam <i>Jan Jongejans, coördinator ijsvogelonderzoek VWG Amsterdam.</i>
13:55 - 14:10	Samenspel in de stad met bewoners, ambtenaren en politiek <i>Fred Haaijen, stadsecoloog Amsterdam-Noord en Waterland-Oost.</i>
❖ 14:10 - 14:20	IJsvogelwanden Wie Wat Waar Wat is een ideale leefomgeving voor ijsvogels? Wie zijn betrokkenen bij de aanleg van ijsvogelwanden? Welke materialen zijn nodig? <i>Harry Kiewiet, Natuur- en Milieuvereniging Het Stroomdal, regio Z.O. Drenthe.</i>
14:20 - 14:40	Theepauze
14:40 - 15:00	Het gebruik van technische hulpmiddelen bij ijsvogelonderzoek Hoe kunnen we techniek gebruiken bij het fotograferen, monitoren en onderzoeken van ijsvogels? <i>Corné van Oosterhout, beheerder www.ijsvogels.nl</i>
❖ 15:00 - 15:10	Nieuw: Biobased keerwand voor ijsvogels <i>Peter Verwaters, Stichting Natuurfederatie Geertruidenberg.</i>
15:10 - 15:30	Relatie tussen aantal broedsels en klimaatverandering bij ijsvogels? Het klimaat verandert, wat leidt tot veranderingen in de natuur. Ook bij ijsvogels? In de regio Gooi en Vechtstreek zijn daar de eerste aanwijzingen voor. <i>Jelle Harder, IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek.</i>
❖ 15:30 - 15:40	'Verslaafd aan de blauwe flits' <i>Jeroen Stel, werkzaam als professioneel natuurfotograaf.</i>
15:40 - 15:55	Vragen en Conclusies. Hoe gaan we verder? <i>Jelle Harder, dagvoorzitter.</i>
15:55 - 16:00	Afsluiting van de dag, Jelle Harder, dagvoorzitter.
❖ <i>Flitspresentatie</i> Organisatie: IJsvogelwerkgroep Gooi en Vechtstreek, Jelle Harder	